

Анотація. У статті досліджується проблема, пов'язана із ономазіологічним статусом похідних ад'єктивів, сформованих на основі різних твірних, їх денотативно-сигніфікативною сутністю мовного вираження.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, дериваційна база, ад'єктивна семантика.

Summary. The article deals with the problem connected with the onomasiological status of the derived adjectives formed on the basis of different generants, their denotative-significative nature of language expressions.

Key words: denotatum, signification, derivation basis, adjective semantics.

УДК 81'1-16+81' 373.2+81' 373.21

Шевчук Л.М.

ЕТАПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗМІСТУ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Функціонування імпліцитної інформації в текстах вербальної комунікації зумовлює потребу її адекватної інтерпретації. Ця проблематика отримує своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Л. Безугла, В. Дем'янков, В. Лукін та ін.). Розмаїття намагань схематизації процесів розуміння викликано багатоаспектністю цього питання. Дослідження його у кожній новій науковій парадигмі не вичерпує його сутності, а лише висвітлює нові грані й перспективи вивчення, що є свідченням актуальності вибору теми. Метою дослідження є спроба виділення етапів інтерпретації як процесу встановлення змісту мовленнєвих дій та з'ясування ролі різних типів імпліцитної інформації на кожному з етапів.

Учені розрізняють дві протилежні форми вираження думки: експліцитну та імпліцитну. Однак жодну з них не можна визнати домінуючою, оскільки вони постійно взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну в процесі формування загального змісту висловлення або, за термінологією В. Дем'янкова, актуалізованого мовленнєвого значення в межах певної ситуації інтерпретування. Для позначення згаданого процесу ми використовуємо термін "інтерпретація" як "когнітивний процес та одночасно результат у встановленні змісту мовленнєвих і/або не мовленнєвих дій" [2, 10]. Саме так мовознавець звертає увагу на багатозначність зазначеного терміну. Інтерпретаційній діяльності притаманний зворотній зв'язок з проміжною (локальною) та глобальною метою інтерпретатора, причому останній не завжди може бути впевненим у цілеспрямованості дій у автора мовлення. Відповідно, інтерпретація полягає "у встановленні та/чи підтриманні гармонії в світі інтерпретатора: в усвідомленні особливостей контексту мовлення та в зануренні результатів такого усвідомлення у простір внутрішнього світу інтерпретатора" [2, 10]. Оцінюючи значення інтерпретації, В. Дем'янков називає її мистецтвом розуміти інших, розглядає як елемент гарного виховання і ставить поряд з умінням тримати себе у суспільстві та правильно висловлювати свої думки [3, 27]. У комунікації, на думку В. Лукіна, інтерпретація дає змогу "позбутися конфлікту між формою та змістом, узгодити їх між собою і тим самим пояснити, чому саме такий зміст потребує для себе такої форми тексту" [5, 132].

Основними критеріями інтерпретації є: а) мовна, комунікативна, культурна компетенція, б) інтенційність і стратегічність інтерпретатора, в) програма адресованості адресата, що передбачає спрямованість повідомлення чи тексту на відповідного адресата, г) ступінь свободи змісту, закладеного у вербальній формі, який визначає межу вільно-варіативної інтерпретації [7, 531].

Інтерпретацію здійснюють за допомогою широкого класу когнітивних операцій, в ході яких слухачеві, позбавленому безпосереднього доступу до процесів породження мовлення в голові мовця, доводиться додумувати за нього, використовуючи нові знання (сприйняті тексти) з наявними (що збережені в концептуальній системі індивідів). Такі вивідні знання ми, вслід за М.Макаровим, називатимемо інференціями [6, 124]. Він, розвиваючи концепцію Г.Грайса, розрізняє два класи інференцій: формально-логічні та ймовірно-індуктивні. Характерною ознакою їх розмежування, на думку дослідника, є можливість/неможливість усунення вивідних знань під дією контексту.

За прийнятою у нашому дослідженні схемою у формуванні змісту беруть участь експліцитний зміст мовних одиниць, що складає висловлення, та елементи когнітивного середовища комунікантів. Когнітивне середовище разом з мовним рівнем, мотиваційно-прагматичним,

емоційним і моторико-артикуляційним створює структуру мовної особистості індивіда. До когнітивного середовища відносимо когнітивний простір, до якого входять фонові знання конкретної мовної особистості та когнітивна база, що становить загальну для всього мовного колективу частину когнітивного середовища. Когнітивне середовище, фонові знання чи концептуальна картина світу – це, на думку О. Каменської, динамічна система знань, уявлень, поглядів, якою володіє індивід, що безперервно конструюється та модифікується [4, 19]. Можна вважати, що у кожному висловленні використано певний набір мовних одиниць, які можна назвати стимулом для виведення загального змісту висловлення та елементи когнітивного середовища комунікантів, що взаємодіють зі стимулом.

Мовні одиниці, які формують експліцитну частину змісту висловлення, можуть по-різному виражати поняття, тому для створення стимулу, відповідно до намірів мовця, необхідно здійснити інтерпретацію окремих слів стимулу за допомогою когнітивного середовища.

При виведенні мовного змісту висловлення, або семантизації, із кількох можливих значень мовної одиниці вибирають одне, що відповідає оточуючому контексту інших слів. Значення одиниць мови інтерпретують одне стосовно одного. Частину їх семантики “відсікають”, а те, що залишилося підлягає комбінаторним змінам. У результаті формується сукупний зміст висловлення, що переважає просту суму значень одиниць, які входять до нього. Таке висловлення неспіввідносне з конкретними референтами і може бути використане для опису багатьох типових ситуацій. Наприклад, висловлення *Президент із робочим візитом відбув до Варшави* має узагальнювальний характер, описує типову ситуацію, яка може бути в багатьох реальних варіантах. Тут лише у загальному вигляді названо суб’єкт, об’єкт, час та місце дії. Подібних ситуацій є багато, і будь-яка з них може бути передана за допомогою такого висловлення. Воно цілком усвідомлене, зрозуміле, його можна перекласти іншою мовою. Однак саме по собі воно забезпечує лише поверхневу, неповну комунікацію, оскільки не “включене” в текст, у конкретні обставини спілкування і може інформувати про будь-яку людину чоловічої чи жіночої статі, що займає посаду президента. Результатом сприйняття цього висловлення є лише загальне розуміння.

На цьому, початковому, етапі інтерпретації залучено **формальні інференції**, до яких відносимо такі види імпліцитної інформації як: семантична пресупозиція, логічні наслідки та конвенційна імплікатура.

Семантична пресупозиція – це особливий різновид семантичного наслідку. Судження Р вважають семантичною пресупозицією судження S, якщо і з істинності, і з хибності S випливає, що Р є істинним. Це означає, що хибність судження Р спричинює те, що S не є ні істинним, ні хибним. Наприклад, судження S-1. *Президент із робочим візитом відбув до Варшави* має пресупозицію *Президент існує*. Вона збережена і при запереченні: S-2. *Президент не відбув до Варшави із робочим візитом*. Неістинність або хибність пресупозиції перетворює повідомлення на аномальне або недоречне.

Семантичну пресупозицію слід відрізнити від простих логічних наслідків. Так, якщо судження Р є логічним наслідком судження S, то і з хибності S розуміємо, що Р – хибне. Наприклад, для висловлення S-1 логічні наслідки *Президент відбув кудись*, *Хтось відбув до Варшави*, *Хтось відбув кудись* будуть істинними, а для висловлення S-2, отриманого з S-1 за допомогою заперечення, – хибними. Не всі логічні наслідки є однаково актуальними для певного комунікативного акту. За мірою їх пріоритетності розрізняють: фонові та виділені. Залежно від маркерів комунікативного фокусу (логічного наголосу, порядку слів), “передній план” у висловленні S-1 може змінюватись, відповідно, якщо в реалізації S-1 просодично виділено *Президент*, то актуальним наслідком буде *Хтось відбув до Варшави*. Всі інші наслідки залишені на “задньому плані”.

Третім типом формально-логічних інференцій є конвенційна імплікатура, джерелами якої є компоненти, що не входять до складу конвенційної семантики слів і конструкцій, наприклад, *На цій посаді він ще вимогливіший та відповідальніший*. Конвенційна імплікатура – *Він вимогливий та відповідальний взагалі*.

Наступний етап виведення змісту полягає в інтерпретації мовного матеріалу в конкретному контексті комунікації. Цей етап побудований на залученні такої частини когнітивного середовища, як когнітивний контекст. Мовний зміст висловлення додатково інтерпретують, співвідносячи з конкретними референтами конкретної ситуації. Відбувається вторинна актуалізація значень мовних одиниць. Вона забезпечує передачу додаткової інформації завдяки знань комунікантами теми та ситуації спілкування – когнітивного контексту (людей, предметів та ознак ситуації, про які йдеться у повідомленні). Результатом інтерпретації є отримання конкретно-контекстуального змісту, що складає зміст більшості актів спілкування. Конкретно-контекстуальний зміст є центром висловлення, він охоплює також інформацію про наміри мовця у процесі породження висловлення. Та ж фраза *Президент із робочим візитом відбув до Варшави*

буде описувати дії конкретної людини в певному місці та в певний час і може позначати “Давно збирався”, “Нарешті”, “В Україні його на цей момент немає”, “Президент не міг безпосередньо впливати на ситуацію в країні у цей період” і т. д. Отже, розуміння висловлення є конкретнішим. Конкретно-контекстуальний зміст ґрунтований на ситуації. Він є різним у різних комунікантів та в різних ситуаціях. Здатність до інтерпретації властива всім людям, але залежно від ситуації та від когнітивного середовища людини цей конкретно-контекстуальний зміст може бути різним.

До інтерпретації на цьому етапі залучають **ймовірно-індуктивні інференції**. М. Макаров зазначає, що ймовірно-індуктивні інференції, на відміну від формально-логічних, можна легко усунути, додавши нове висловлення, тобто розширивши контекст. Підґрунтям для таких прагматичних інференцій дослідник визначає “різноманітні аспекти зовнішнього та внутрішнього контексту, знання соціокультурного характеру, когнітивні структури всіх рівнів, що відображають діяльнісний досвід в аналогічних ситуаціях, елементи перцепції, норми, правила і принципи мовленнєвого спілкування та взаємодії в групах того чи іншого типу” [6, 126]. До ймовірно-індуктивних інференцій належать такі види імпліцитної інформації, як: прагматична пресупозиція, що, зумовлюючи доречність чи/або успішність висловлення, опирається на інформацію, подану в контексті і когнітивно засвоєну комунікантами, та комунікативна імплікатура, яку виводять відповідно до так званих постулатів мовленнєвого спілкування і принципів ввічливості. Ф. Бацевич, оцінюючи значущість пресупозицій для успішного спілкування та порівнюючи з імплікатурами дискурсу, вважає їх “обов’язковими елементами висловлювання, які не можуть бути “елімінованими”, “не експлікованими”” [1, 185]. Наприклад:

І. Кириленко зайшов до сесійної зали Верховної Ради.

Логічні наслідки: *Кириленко зайшов кудись. Хтось зайшов до сесійної зали Верховної Ради.. Хтось зайшов кудись.* Такі схоластичні висновки мало корисні для розвитку дискурсу, для розуміння його змістової сторони.

Імовірною інференцією може бути: *Кириленко – депутат Верховної Ради України від Блоку Юлії Тимошенко.*

Але варто нам почути продовження: *На минулій прес-конференції він продовжував критикувати діяльність уряду та Прем’єр-міністра, як ми, зважаючи на фонові знання, зокрема, знання ситуації в українському політикумі в певний період, відразу відмовляємося від першочергової інференції й замінюємо її висновком: Кириленко – представник іншої політичної сили, а саме лідер фракції “Наша Україна – Народна Самооборона”.*

У таких когнітивних операціях М. Макаров вбачає дію основного закону розвитку дискурсу: “постійне порівняння висновків, інтерпретацій, асоціацій, правдоподібних здогадів із новою інформацією, що надходить із дискурсу, зовнішньої ситуації спілкування, їх адаптація, модифікація та за необхідності – усунення чи заміна” [6, 127]. Отже, ймовірну інференцію можна розуміти як неформальну раціональну стратегію вирішення проблеми, не підпорядковану правилам формальної логіки.

Таким чином, інтерпретацію можна розглядати як поетапний когнітивний процес у встановленні змісту мовленнєвих і/або не мовленнєвих дій та одночасно як результат таких дій. Для успішного спілкування комунікантам необхідно враховувати не тільки мовний експліцитний зміст висловлення, але й усі приховані, неявні передумови, вміщені в кожному висловленні, в кожній репліці. Повноцінне спілкування можливе тільки за умови проходження усіх етапів інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Бацевич Ф. С. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Дем’янков В. З. Інтерпретація як інструмент и как объект лингвистики / В.З. Дем’янков // Вопросы филологии. – № 2. – 1999. – С. 5–13.
3. Дем’янков В. З. Ошибки продуцирования и понимания (интерпретирующий подход) / В. З. Дем’янков // Речевые приёмы и ошибки : Типология, деривация и функционирование. Пермь : ПГУ, 1989. – С. 22–34.
4. Каменская О. Л. Текст и коммуникация : Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Каменская О. Л. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
5. Лукин В. А. Художественный текст : Основы лингвистической теории и элементы анализа / Лукин В. А. – М. : “Ось-89”, 1999. – 192 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК “Тнозис”, 2003. – 280 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

Анотація. У статті зроблено спробу виділення етапів інтерпретаційної діяльності; проаналізовано роль таких типів імпліцитної інформації, як: семантична та прагматична пресупозиція, логічні наслідки, комунікативна та конвенційна імплікатура на кожному з етапів; з'ясовано важливість інтерпретації у процесі комунікації.

Ключові слова: інтерпретація, імпліцитна інформація, конвенційна імплікатура.

Summary. In this article we have made an attempt to distinguish the stages of the interpretation process; analysed a role of the implicature information namely: semantic and pragmatic presupposition, logical consequences, communicative and conventional implicatures, on every stage we have clarified the impotence of the interpretation in the process of communication.

Key words: interpretation, implicit information, convention application.

УДК 81' 42

Шевчук О.Л.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ МОВЛЕННЕВИХ ЖАНРІВ ВИПРАВДАННЯ ТА ЗВИНУВАЧЕННЯ

Теорія мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) у межах вивчення комунікації посідає важливе місце в сучасній парадигмі лінгвістичної науки. Дедалі частіше мовознавці прагнуть пізнати аспекти вияву мови та мовлення, встановити значущість мови в процесі людських відносин, усвідомити, яку роль відіграє людина у створенні ситуації спілкування, здійсненні мовленнєвого акту, його інтерпретації з огляду на умови реалізації, мовленнєву стратегію, тактику тощо.

У сучасній теорії МЖ дедалі ширше обговорюється питання про вибір стратегій та тактик у певних ситуаціях спілкування. Поняття комунікативної стратегії було введено в лінгвістику нідерландським ученим Т.А. ван Дейком. Дослідженню стратегій та тактик мовленнєвої поведінки присвячені праці таких учених як О.С. Іссерс, Є.М. Верещагін, К.Ф. Седов, В.В. Дементьев, І.М. Борисова, С.А. Сухих, І.Ф. Труфанова. Проте поняття комунікативної стратегії та тактики досі не мають чітких меж, а тактики та стратегії окремих МЖ потребують детального дослідження.

Спільним для праць, пов'язаних із вивченням стратегій мовлення, є розуміння стратегії як послідовних мовленнєвих дій, організованих відповідно до головної мети спілкування. Тобто комунікативна стратегія – це спосіб організації мовленнєвої поведінки відповідно до інтенції комуніканта.

Метою нашої статті є дослідження та виявлення особливостей комунікативних стратегій та тактик МЖ в и п р а в д а н н я та з в и н у в а ч е н н я. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання конкретних завдань: 1) розмежувати поняття комунікативної стратегії, комунікативної тактики, МЖ та мовленнєвого акту; 2) визначити основні стратегії та тактики МЖ в и п р а в д а н н я; 3) визначити основні стратегії та тактики МЖ з в и н у в а ч е н н я.

Ілюстративний матеріал дібрано з художніх текстів українських авторів, а також із україномовних інтернет-ресурсів.

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що дуже часто вчені-лінгвісти, оперуючи поняттями МЖ, мовленнєвого акту, мовленнєвої стратегії та мовленнєвої тактики, зміщують їх. О.С. Іссерс вважає МЖ аналогом комунікативних тактик: “Якщо цілі мовленнєвих стратегій довготривалі, розраховані на певний іллокутивний ефект, то цілі МЖ обмежені конкретно комунікативною ситуацією, епізодом, а тому їх можна вважати аналогом комунікативних тактик, які здійснюються під загальним контролем стратегії учасників спілкування” [2, 131]. У той самий час, МЖ може реалізовуватися під впливом дрібніших тактичних ходів. К.Ф. Седов, створюючи “антологію жанрів побутового спілкування”, виділяє низку тактик побутової сварки, кожна з яких, на його думку, може виступати в ролі самостійного одноактного жанру, тобто він представляє МЖ і мовленнєві тактики як одиниці одного рівня.

І.В. Труфанова подає, з одного боку, дискурси, МЖ, мовленнєві акти та комунікативні стратегії та тактики, з іншого, – як поняття різних рівнів абстракції. Перші вона визначає як текстові категорії, а другі – як категорії мовленнєвої діяльності. Але, оскільки ці категорії є різними рівнями дискурсивної діяльності, то вони різко не протиставляються. “У моделі мовленнєвого акту відображені компоненти мовленнєвої ситуації, позначені Дж. Серлем як